

T. XXII (2019) Z. 2 (54)

ISSN 1509-1074

DOI 10.24425/rhpp.2019.129390

ROCZNIK

HISTORII PRASY POLSKIEJ

Polish-language
Jewish press in Galicia
against the background
of the development
of Jewish press in Poland
until 1918

**Czasopisma
żydowskie w języku
polskim w Galicji
na tle rozwoju
prasy żydowskiej
na ziemiach polskich
do 1918 roku**

Instytut Nauk o Informacji
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN
ul. Podchorążych 2
PL 30-084 Kraków

e-mail: sabinakwiec@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0373-8487>

Sabina

KWIECIEŃ

KEY WORDS:

Polish-language Jewish press
in the 19th and early 20th century,
Jewish press in Galicia

SŁOWA KLUCZOWE:

prasa żydowska w języku polskim, prasa
żydowska XIX w., prasa żydowska XX w.,
prasa żydowska w Galicji

ABSTRACT

This is a survey of Polish-language Jewish newspapers and periodicals published in Galicia prior to 1918 taking into account the general background of multilingual Jewish press in this autonomous province of the Austro-Hungarian Empire. It appears that the total amount of Jewish periodical publications in that period was 182, including 31 in Polish. This survey also attempts to establish the publication frequency and longevity of each periodical and identify the communities or sponsors that supported them.

ABSTRAKT

Artykuł przynosi przegląd tytułów pism żydowskich w języku polskim wydawanych w Galicji do 1918 roku. Charakterystyki dokonano na tle rozwoju wielojęzycznej galicyjskiej prasy żydowskiej. Ustalono, że w omawianym okresie ukazywały się 182 tytuły prasy żydowskiej, w tym 31 w języku polskim. Wskazano środowiska tworzące pisma, ośrodki wydawnicze, trwałość i częstotliwość omawianych tytułów.

Streszczenie

Prasa żydowska w języku polskim w Galicji w latach 1870–1918 tworzona była przez środowiska skupione wokół określonych ideologii politycznych. Największą rolę na polu wydawnictw prasowych odgrywali zwolennicy haseł syjonizmu, czego przykładem są „Przyszłość”, „Wschód”, „Moriah”. Drugą grupę tworzyli asymilatorzy, skupieni wokół lwowskich tytułów — „Jedność”, „Zjednoczenie”. Własne trybuny posiadały ugrupowania o poglądach socjalistycznych i Stronnictwo Niezależnych Żydów. Głównymi ośrodkami wydawniczymi były Lwów i Kraków. Większość żydowskich periodyków w języku polskim cechowała efemeryczność. Artykuł przynosi przegląd tytułów prasy żydowskiej w języku polskim wydawanej w Galicji w latach 1870–1918. Charakterystyki pism żydowskich w języku polskim dokonano na tle galicyjskiej prasy żydowskiej ukazującej się w języku jidysz, hebrajskim, niemieckim i innych.

Prasa żydowska na ziemiach polskich pojawiła się już w latach 20. XIX w., a jej cechą charakterystyczną była wielojęzyczność. Pisma przeznaczone dla żydowskiego odbiorcy ukazywały się w języku hebrajskim, jidysz, niemieckim i polskim. Pierwsze tytuły powstały na ziemiach zaboru rosyjskiego, gdzie w latach 1823–1824 wychodził w języku jidysz i polskim tygodnik Antoniego Eisenbauma — „Dostrzegacz Nadwiślański” („Der Beobacher an der Weichsel”). W Galicji w latach 20. XIX w. ukazywał się m.in. w Brodach tygodnik „Olath Szabat” („Dzień Sobotni”), zaś we Lwowie rocznik „Hacefirah” („Świt”)¹.

Znaczny rozwój periodyków żydowskich w Galicji (w tym pism w języku: hebrajskim, jidysz i polskim) nastąpił dopiero od połowy lat 60. XIX w. (tab. 1). Pierwszy skokowy wzrost liczby omawianych tytułów dostrzegamy w 1866 roku, a kolejne w latach 1869–1870; wówczas ukazywało się równolegle do 5 pism. Następny wzrost liczbowy galicyjskiej prasy żydowskiej miał miejsce w roku 1896, w którym wyszło 7 tytułów, kolejny w 1904 — 11 oraz w 1905 — 15 periodyków.

W przypadku galicyjskiej prasy żydowskiej w języku polskim pierwsze tytuły pojawiły się w latach 70. XIX w. (krakowski „Izraelita”). Lata 80. i 90. XIX w. przyniosły po 2 tytuły jednocześnie wydawanych pism. Rozkwit polskojęzycznych periodyków miał miejsce w pierwszym dziesięcioleciu XX w. W okresie 1900–1910 wychodziło 17 tytułów, w tym największa ich liczba przypadła na lata 1905 i 1907 — po 4 tytuły. Dla rozwoju polskojęzycznych periodyków żydowskich w Galicji znaczenie miało wprowadzenie w 1867 roku równouprawnienia Żydów we wszystkich aspektach, co wiązało się z procesem ich polonizacji². Pisma żydowskie wydawane w języku polskim stanowiły 17,1% ogółu galicyjskiej prasy tej społeczności.

¹ M. Fuks, *Prasa żydowska w Polsce XIX i pierwszej połowy XX wieku (do końca drugiej wojny światowej)*, „Rocznik Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1973, nr 12 (1), s. 30.

² J. Nalewajko-Kulikow, *Prasa żydowska na ziemiach polskich: historia, stan badań, perspektywy badawcze*, [w:] *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.)*, red. J. Nalewajko-Kulikow, współpr. G.P. Bąbiak, A.J. Cieślíkowa, Warszawa 2012, s. 12.

Tabela 1

Rozwój ilościowy żydowskiej prasy w Galicji w latach 1864–1918

Rok	Liczba pism		Rok	Liczba pism	
	Nowo założonych	Zlikwidowanych		Nowo założonych	Zlikwidowanych
1860	2		1890	4	1
1863	2		1891	2	3
1864	1		1892	3	4
1865	1	1	1893	5	4
1866	4	3	1894	2	1
1868	1	1	1895	2	2
1867		1	1896	7	3
1869	4	3	1897	2	4
1870	5	6	1898	6	1
1871	1	2	1899	3	8
1872	2	3	1900	4	2
1873		2	1902	6	2
1875	1		1903	6	5
1876	1	1	1904	11	8
1877	2		1905	15	8
1878	2	3	1906	4	5
1879	1		1907	9	7
1880	2	2	1908	8	7
1881	3	5	1909	5	4
1882	3	2	1910	8	5
1883	2		1911	5	4
1884	2	1	1912	5	6
1885	1	1	1913	4	2
1887	3	2	1914	6	25
1888	1	2	1917	1	
1889		1	1918	3	2

Źródło: obliczenia własne.

Większość tytułów prasy żydowskiej w Galicji cechowała efemeryczność, aż 50% wydawnictw nie przetrwało jednego roku, 20,9% ukazywało się nie dłużej niż 2 lata. Znikomy był odsetek (zaledwie 1,1%) pism, które cieszyły się długą żywotnością — powyżej 20 lat (tab. 2).

Tabela 2

Trwałość prasy żydowskiej w Galicji w latach 1864–1918

Okres	Liczba pism	
	N	%
Do roku	91	50,0
1–2 lata	38	20,9
3–5 lat	28	15,5
6–10 lat	14	7,7
11–15 lat	5	2,7
16–20 lat	3	1,6
21–30 lat	2	1,1
Powyżej 30 lat	1	0,5
Razem	182	100,0

Źródło: obliczenia własne.

Zjawisko efemeryczności prasy żydowskiej odnosiło się także do pism wydawanych w języku polskim. Na łączną liczbę 31 polskojęzycznych periodyków żydowskich — 11 z nich nie przetrwało jednego roku (35,5%), do dwóch lat ukazywało się 5 (16,1%), od trzech do pięciu lat — 6 (19,3%), od sześciu do dziesięciu lat — 5 (16,1%) czasopism. Powyżej dziesięciu lat wychodziły 4 tytuły (13%).

Najliczniejszy segment prasy żydowskiej w Galicji w omawianym okresie stanowiła prasa społeczno-polityczna (wydawana przez ugrupowania konserwatywne, środowiska integracjonistów, syjonistów i socjalistów). Kolejne grupy tworzyły pisma o charakterze kulturalno-literackim, naukowym, wśród których dominowały wydawnictwa w języku hebrajskim. Na tle innych typów prasy żydowskiej wyróżniały się czasopisma dla młodzieży i dzieci, propagujące idee asymilacji, syjonizmu i socjalizmu.

Podobnie wśród wydawnictw polskojęzycznych dominowała prasa społeczno-polityczna — 14 tytułów (45,2%)³. Ponadto w Galicji ukazywały się w języku pol-

³ M.in.: „Izraelita” (Kraków 1870); „Zgoda” (Lwów 1877–1878); „Jedność. Organ Żydów Polskich” (Lwów 1907–1912), „Przyszłość” (Lwów 1892/93–1893/94); „Słowo Żydowskie” (Tarno-

skim: pisma fachowe („Tygodnik Kupiecki”, Lwów 1907–1908; „Trybuna Kupiecka”, Lwów 1910–1914), pedagogiczne („Wychowanie i Oświata. Organ nauczycieli religii mojżeszowej w Galicji”, Lwów 1906–1926; „Światło. Organ Stowarzyszenia Nauczycieli Szkół Fundacji Barona Hirscha”, Kołomyja 1895–1904), szkolne („Nasze Myśli”, Kołomyja 1898) oraz czasopisma dla dzieci i młodzieży (m.in.: „Heatid. Przyszłość”, Kraków 1913–1914; „Moriah”, Lwów 1903–1924; „Haszachar”, Lwów 1905–1906, 1907–1914).

Na mapie wydawniczej pism żydowskich w Galicji dominowały dwa ośrodki: Lwów, w którym ukazywały się 63 (34,7%) tytuły, w tym 17 w języku polskim oraz Kraków z 53 (29,2%) pismami, wśród nich 8 w języku polskim. Pozostałe pisma żydowskie wychodziły w Stanisławowie — 13 (7,2%); Kołomyi — 12 (6,6%); Drohobyczu — 8 (4,4%); Przemyślu — 7 (3,8%). Dwa tytuły prasy żydowskiej wydawano w takich ośrodkach, jak: Brody, Jarosław, Chrzanów, Rzeszów, Tarnopol, Tarnów, Czerniowice. W Nadwórnej k. Stanisławowa, Sanoku, Tyśmienicy k. Stanisławowa, Nowym Sączu i Bohorodczanach ukazywało się po jednym tytule. Czasopisma żydowskie w języku polskim związane były z: Kołomyją (2), Tarnopolem (1), Nowym Sączem (1), Jarosławiem (1), Stanisławowem (1).

Ze względu na częstotliwość na rynku wydawniczym wśród galicyjskich periodyków żydowskich omawianego okresu dominowały tygodniki, miesięczniki i dwutygodniki (tab. 3).

Tabela 3

Częstotliwość prasy żydowskiej w Galicji w latach 1864–1918

Częstotliwość	Liczba tytułów (N)	Liczba tytułów (%)
Tygodnik	49	27,1
Miesięcznik	43	23,7
Dwutygodnik	40	22,1
Nieregularne	24	13,1
Dwumiesięcznik	9	4,9
Dziennik	6	3,2
Brak danych	4	2,2
Kwartalnik	3	1,6
Rocznik	3	1,6
Dekadówka	1	0,5
Razem	182	100,0

Źródło: opracowanie własne.

pol 1906–1914); „Nasz Głos” (Nowy Sącz 1914); „Głos Żydowski” (Kraków 1908), „Wolne Słowo” (Stanisławów 1907) i in.

Dominacja tygodników, miesięczników i dwutygodników ujawniła się także w grupie polskojęzycznych periodyków, wśród których znalazły się tygodniki — 8 (25,8%), dwutygodniki — 8 (25,8%), miesięczniki — 9 (29,1%). Pozostałe czasopisma żydowskie w języku polskim to: roczniki (3 tytuły), dwumiesięcznik (1), kwartalnik (1) i dziennik (1).

Prasę żydowską w Galicji do 1918 roku charakteryzowała wspomniana już wielojęzyczność (tab. 4).

Tabela 4

Język prasy żydowskiej w Galicji w latach 1864–1918

Język prasy	Liczba tytułów (N)	Liczba tytułów (%)
jidysz	80	44,1
hebrajski	55	30,3
polski	31	17,1
brak danych	8	4,4
niemiecki	3	1,6
hebrajski – jidysz – niemiecki	1	0,5
hebrajski – polski	1	0,5
hebrajski – niemiecki – francuski	1	0,5
jidysz – niemiecki	1	0,5
hebrajski – niemiecki	1	0,5
Razem	182	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Z tabeli wynika, iż w analizowanym zbiorze dominowały periodyki w języku jidysz (44,1%). Rozwojowi tego segmentu prasy sprzyjało pojawianie się w latach 80. XIX w. literatury żydowskiej w tymże języku oraz powstanie prądów politycznych, propagujących idee syjonizmu i bundyzmu⁴. Syjoniści, mimo że opowiadali się za odrodzeniem języka hebrajskiego, posługiwali się w prasie językiem jidysz, aby dotrzeć do jak największej liczby czytelników. W jidysz wychodziły m.in.: „Familjenblat” (Nadwórna k. Stanisławowa 1910–1914), „Folksfrajnd” (Sanok–Lwów 1910–1911/2), „Der Folksfrajnd. Organ fir jidiše ‘interessen” (b.m.w. 1891/1892), „Forwets Organ fun der Judišer Socjal-Demokratišer Partaj ‘in Galicien” (Kraków 1913–1914), „Di Fraje Jugend. Organ far di interesen fun di judiše jugendliche

⁴ J. Nalewajko-Kulikov, *Prasa żydowska na ziemiach polskich...*, s. 13.

arbajter” (Czerniowice–Kraków 1912–1914). Cechowały ją zatem wysokie nakłady, ale i efemeryczność. Większość pism upadała po opublikowaniu jednego lub kilku pierwszych numerów, tylko dziennik „Jidiszes Tageblatt”, redagowany przez Gerszona Zippera we Lwowie, wychodził przez prawie trzy dekady (1904–1931).

Kolejny segment tworzyły pisma w języku hebrajskim (30,3%). Prasa ta adresowana była, jak zauważa Joanna Nalewajko-Kulikow, do czytelników, którzy akceptowali ideały żydowskiego oświecenia i znali język hebrajski, a zatem do grona „dobrze wykształconych mężczyzn”⁵. Wśród nich dominowały periodyki literackie i popularnonaukowe, m.in. lwowskie: „Ha-Boqer ‘Ŵr”, 1876–1881; „Halchoth Olam”, 1864–1867, „Ha’-Ŵr” (Ha-Or), 1882/83, „Ha-Ŵahādwt”, 1887, „Eš Haŵ yim”, 1881, 1884; stanisławowskie: „Ha-Šemeš” (Ha-Szemesz), 1888/9; krakowskie: „Ha-Hŵqer”, 1891/93–1894. Długotrwałością na polu wydawnictw hebrajskich w Galicji wyróżniał się „Machzikej Ha-Dat” (1878–1913).

Jak już wspomniano powyżej polskojęzyczne pisma stanowiły 17,1% ogółu galicyjskiej prasy żydowskiej. Periodyki te na terenie Galicji wydawały środowiska polityczne, grupujące działaczy i młodzież, w tym asymilacyjne (lwowskie: „Zgoda”, „Jedność”, „Izraelita”, „Zjednoczenie”; krakowskie: „Izraelita”), syjonistyczne (lwowskie: „Wschód”, „Przyszłość”, „Palestyna”, „Moriah”, „Haszachar”; krakowskie „Heatid. Przyszłość”; tarnopolskie „Słowo Żydowskie”) oraz socjalistyczno-syjonistyczne, reprezentowane przez Żydowską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą „Poalej Syjon” (krakowskie „Nasze Hasła”) i Związek Żydowskiej Młodzieży Socjalistycznej (krakowskie: „Głos Związku. Pismo Żydowskiej Młodzieży Postępowej”, „Zjednoczenie”). Ukazywały się ponadto pisma Stronnictwa Niezależnych Żydów (krakowskie: „Głos Żydowski”, „Tygodnik”).

W gronie inicjatorów, wydawców i redaktorów pism znaleźli się znani przedstawiciele różnych ideologii politycznych. Prasę syjonistyczną tworzyli znani prawnicy, działacze społeczni i polityczni, historycy, literaci i pedagodzy — m.in.: Jakób Thon, Salomon Schiller, Adolf Stein, Mathias Acher, Zwi Askenazy, Henryk Loewenherz, Dawid Malz, Dawid Neumark, Róża Pomeranz, Leon Reich, Wilhelm Berkelhammer, Maks Leser, Saul Rieger, Ignacy Schwarzbart. Myśl asymilacyjną szerzyli: Alfred Kohl, Adolf Pesches, Atanazy Silberstein, Wolf Rappaport, Herbert Sand, Janusz Prawdzic, Aleksander Kohl, Maciej Menaszkes, Wilem Wilbrand, Ludwik Fraenkel oraz osoby skupione wokół lwowskiego Towarzystwa Akademickiego „Zjednoczenie”. Pismo związane z organizacją Żydowskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej „Poalej Syjon” przygotowywali: Józef Meller, Hersz Nagler, Maks Rosenfeld, Ignacy Schipper. Henryk Grossman, założyciel Żydowskiej Partii Socjalno-Demokratycznej w Galicji, redagował i wydawał organ dla młodzieży. Wśród twórców prasy Stronnictwa Niezależnych Żydów wymienić należy Józefa Heidenfelda

⁵ Tamże, s. 9.

i Adolfa Grossa, który odcinał się zarówno od asymilatorów, jak i od syjonizmu, propagując samoorganizację życia żydowskiego.

Pierwsze polskojęzyczne pismo żydowskie środowisk asymilacyjnych w omawianym okresie powstało w Krakowie w 1870 roku. Był nim społeczno-polityczny dwutygodnik — „**Izraelita**”. Wydawał go i współtworzył Atanazy Silberstein, a za redakcję odpowiadał Max Pniawer. Krakowski „Izraelita” opatrzony był podtytułem — „Pismo Poświęcone Przyjaciołom Postępu”, ukazywał się od lutego do kwietnia 1870 roku w co drugi piątek miesiąca.

Zuzanna Kołodziejska zwraca uwagę, że pismo to „hołdowało tym samym ideom, co jego warszawski imiennik”⁶, popierało idee asymilacyjne. W pierwszym numerze redakcja przekonywała:

Częste zarzuty czynione Żydom w Galicji z powodu ich odrębności dają nam powód do zastanowienia się bliżej nad tą kwestią i wyjaśnienia przyczyn tego odosobnienia. Wyda się to bowiem rzeczywiście niepojętem, dlaczego we wszystkich krajach, gdzie Żydzi się osiedlili, przyjęli narodowość [...]. Otóż trzeba przyznać, że te zarzuty są nader słuszne, ponieważ większa część Żydów na ziemi polskiej, zamiast przyjąć język polski, zostać Polakami wyznania Mojżeszowego i odróżnić zupełnie sprawę narodową od sprawy religijnej — są zgermanizowani i mówią zepsutym żargonem niemieckim. Polakiem bowiem jest każdy kto się na tej ziemi urodził, wychował i święty dług względem matki ojczyzny zaciągnął, bez różnicy wyznań; można być konserwatywnym, nawet bigotem, a niemniej serce może silnie bić dla sprawy ojczystej⁷.

Mimo iż pismo wydawane było w języku polskim, w tekście znalazły się terminy i określenia w języku hebrajskim, w tym odnoszące się do nazw świąt, organizacji i instytucji. „Izraelita” zamieszczał teksty poświęcone historii i kulturze żydowskiej, materiały dotyczące wychowania młodzieży żydowskiej, a także teksty literackie. Periodyk, stosujący paginację ciągłą w obrębie kolejnych tomów posiadał działy: *Rozmaitości* i *Korespondencji*.

We Lwowie pierwszy tytuł w języku polskim, reprezentujący żydowskie środowiska asymilacyjne ukazał się w roku 1877. Była to „**Zgoda**”, organ powstałej wówczas organizacji Dorsze Szalom (Zwiastun Pojednania), którego redaktorem został Bernard Goldman. „Zgoda” wychodziła jako dwutygodnik od sierpnia 1877 do września 1878 roku, a jej jednym z podstawowych zadań stała się:

⁶ Z. Kołodziejska, „Izraelita” (1866–1915). *Znaczenie kulturowe i literackie czasopisma*, Kraków 2014, s. 27.

⁷ Żydzi w Galicji i ich stanowisko narodowe, „Izraelita” 1870, nr 1, s. 1.

poprawa stosunków między Żydami a ludnością chrześcijańsko-polską, wypełnianie obowiązków obywatelskich, branie czynnego udziału w życiu publicznym i promowanie znajomości polskiego⁸.

Stowarzyszenie Szomer (Schomer) Israel działające również we Lwowie w latach 1868–1889 posiadało organ zatytułowany „Izraelita”, dwutygodnik, wychodzący od listopada 1884 do grudnia 1887 roku, pod redakcją Jakuba Emanuela Fränkela. Faktycznym redaktorem był prezes Stowarzyszenia Szomer Israel — Emil Bryk. Pismo popierało asymilację Żydów w duchu polskim. Periodyk ten ukazywał się również w języku niemieckim — „Der ‘Israelit’”. W artykule programowym wydawcy informowali czytelników:

Stowarzyszenie „Szomer Israel” założone zostało w pierwszych chwilach ery konstytucyjnej [...]. Z zapałem młodzieńczym, z siłą pomimo wiekowej niewoli niezłomną rzuciliśmy się w objęcia upragnionej wolności [...]. Skutki tej naszej działalności kilkunastoletniej i usiłowań naszych — z niejaką dumą powiedzieć możemy — błogi wydały owoc; nie tylko że zespoliliśmy wielki ludzi dobrej woli zastęp około naszego stowarzyszenia ze wszystkich zakątków kraju, ale obudziliśmy także ruch w szerszych kołach inteligencji żydowskiej, która wydała centra z podobnymi do naszych dążnościami.

Między innymi środkami, mającymi propagować nasze idee służy czasopismo wydawane dotąd w języku niemiecki pod tytułem „Israelit”, którym tylko z tego jednego powodu posługiwaliśmy się że ten był zrozumiałym dla generacji, do której przemawiać mieliśmy.

Obecnie zaś, gdy szkoły i życie społeczne rozszerzyły znajomość języka polskiego także w szerszych kręgach naszych współwyznawców, przystępujemy do wydawania czasopisma w języku polskim pod tytułem „Izraelita”. Asymilację bowiem także pod względem językowym uważaliśmy zawsze za święty obowiązek nie tylko wobec narodu i kraju, w którym żyjemy, ale także wobec nas samych. Od znajomości bowiem języka polskiego, a w łączności z nim i od przejścia się jego duchem i poczuciem obywatelskim zależy nasze w kraju powodzenie i społeczne także równouprawnienie w prawdziwym tego słowa znaczeniu. Odtąd mając pewność, że i szersze koła nas zrozumieją przemawiać będziemy chętnie do naszych współwyznawców w języku polskim [...].

Czasopismo polskie, zbliżając nas do naszych współobywateli innych wyznań, zapobiegnie nieporozumieniu i złemu zrozumieniu rzeczy⁹.

Lwowski „Izraelita” omawiał sprawy polityczne, religijne, społeczne i ekonomiczne społeczności żydowskiej, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii galicyjskich. Materiał redakcja grupowała w działach: 1. *Sprawy żydowskie (artykuł wstępny)*; 2. *Sprawy krajowe*; 3. *Korespondencja*; 4. *Sprawozdania literackie o ruchu piśmienniczym*.

⁸ P. J a s n o w s k i, *Integracja galicyjskich Żydów w świetle lwowskiej „Ojczyzny” (1881–1891)*, „Kwartalnik Historyczny” 2016, nr 3, s. 455.

⁹ „Izraelita” 1884, nr 1, s. 1.

niczym wśród Żydów; 5. *Bieżące wiadomości miejscowe i zamiejscowe*; 6. *Teksty literackie i artykuły o treści historycznej*. Publikowano więc teksty dotyczące między innymi antysemityzmu, organizacji zborów izraelskich w Galicji; szkolnictwa żydowskiego, w tym szkół dla kandydatów na nauczycieli religii mojżeszowej (organizacja wyjazdów wakacyjnych). Przybliżano sylwetki wybitnych Żydów, by tytułem przykładu przywołać prezentowane postaci: rabina Bernarda Löwensteina, Mojżesza Montefiore. W ostatnim z wymienionych działów zamieszczano w odcinkach teksty: *Z teki weterana. Walka kulturowa w miasteczku galicyjskim* (N. Landesa), *Kropka nad i. Obrazek z życia Żydów* (N. Samuelego); *Historia jednego z wielu*, Joanna (Wilhelma Feldmana), *Od chejderu do warsztatu. Opowiadanie z życia żydów galicyjskich* (F. v St. G.).

W latach 90. XIX wieku w Galicji, wśród tytułów prasy o charakterze asymilacyjnym znalazła się „Ojczyzna” (Lwów 1881–1892), posiadającą część hebrajską i w języku polskim. Kolejne tytuły pojawiły się po 1905 roku, wśród nich znalazł się tygodnik „**Jedność. Organ Żydów Polskich**”, wydawany również we Lwowie, od 1907 do 1912 roku. Kierowany przez Stefana Tobiasza Aszkenazego, Bertolda Merwina, Feliksa Jurowicza i Abrahama Gottlieba, a wydawany przez Towarzystwo Akademickie „Zjednoczenie”. W 1912 roku nastąpiła zmiana podtytułu na „pismo poświęcone szerzeniu myśli polskiej wśród Żydów”. „Jedność” reklamowano jako jedyne pismo na ziemiach polskich, poświęcone idei asymilacji, idei „uobywatelnienia Żydów w kierunku harmonii i zgody”. W 1909 roku redakcja witając czytelników pisała:

Broniliśmy przy wszelkich sposobnościach żywotnych interesów i dóbr naszych współwyznawców, starając się pozyskać u społeczeństwa polskiego zrozumienie dla bezstronnego, sprawiedliwego i życzliwego załatwienia kwestii żydowskiej.

Czytelników naszych informowaliśmy w sposób rzeczowy o wszelkich przejawach, dotyczących pośrednio czy bezpośrednio ludność żydowską.

Atakom i instytucjom separatystycznej prasy żydowskiej przeciwstawialiśmy fakta i prawdę. Poświadczenie spełnionego obowiązku pozwala nam i nadal apelować do życzliwości naszych przyjaciół i czytelników¹⁰.

„Jedność” zawierała w swej treściowej zawartości artykuły polityczne, społeczne, ekonomiczne. Zamieszczała teksty odnoszące się do historii, kultury, literatury narodu żydowskiego oraz polskiego, oświaty i wychowania, a także teksty literackie. Wśród tych ostatnich przykładowo przywołać możemy utwory: Mordechaja Spektora, Szaloma Asza, Jerzego Hermana, Stanisława Obrzuda. Publicystykę o tematyce społecznej przygotowywał m.in.: Bertold Merwin, Henryk Lichtenbaum, Alfred Kohl. Artykuły o charakterze politycznym dotyczyły, co warto podkreślić, asymilacji, syjo-

¹⁰ Redakcja, *Do czytelników*, „Jedność” 1909, nr 1, s. 1.

nizmu, ale także i antysemityzmu (Henryk Immeles, Bertold Merwin). Natomiast problematykę ekonomiczną podejmowali: Eleazar Byk, Bernard Pordes, H.M. Landau. Interesowało ich przede wszystkim położenie materialne ludności żydowskiej, sprawa ubóstwa, a w konsekwencji emigracji. Wśród autorów artykułów o charakterze historycznym znaleźli m.in.: Majer Bałaban, Eleazar Byk, Henryk Lichtenbaum.

W strukturze periodyku wyróżnić można było następujące, w miarę stabilne działy: *Statystyka, Sprawozdania, Nekrologia, Korespondencja, Przegląd Prasy, Z prasy żargonowej, Z piśmiennictwa, Kronika*.

Artykuły lwowskiego tygodnika przedrukowywała redakcja warszawskiego „Izraelity” (1866–1915). O współpracy tych tygodników od 1911 roku pisze Zuzanna Kołodziejska:

Wśród polskojęzycznych pism żydowskich, na które „Izraelita” zwracał uwagę, dość wyjątkową pozycję zajmowała lwowska „Jedność”, ponieważ od 1911 roku można nawet mówić o współpracy obu tygodników. „Izraelita” niejednokrotnie przedrukowywał artykuły dotyczące Żydów galicyjskich z „Jedności”, lwowskie pismo zaś umieszczało na swych łamach teksty z warszawskiego czasopisma. Wydaje się, że za tą współpracą stało przekonanie, iż w dobie problemów, z jakimi borykało się środowisko integracjonistyczne, należy konsolidować siły¹¹.

Warto podkreślić, iż pismo atakowane było przez środowiska syjonistyczne, w tym „Wschód”, który zamieścił krytykę osoby redaktora — Bertolda Merwina¹².

Towarzystwo Akademickie „Zjednoczenie” wydawało ponadto miesięcznik adresowany do młodzieży żydowskiej — „Zjednoczenie”, którego celem była:

integracja młodzieży żydowskiej, bez względu na narodowość, uświadomienie młodzieży żydowskiej w duchu polskim, walka z światopoglądem narodowo-żydowskim w ogóle, a w szczególności na uniwersytetach i przeciwdziałanie szkodliwej agitacji syjonistycznej wśród młodzieży. Jak również wychowanie „typu Polaka”, pracującego dla kultury, pracującego dla kultury polskiej wśród mas żydowskich i walczącego w imię Niepodległej Polski¹³.

„Zjednoczenie” wychodziło od października 1912 do połowy 1914 roku, kiedy to nastąpiła przerwa, następnie od stycznia 1917 ukazywało się 1926 roku. W latach 1912–1914 funkcję redaktora naczelnego i odpowiedzialnego pełnił Alfred Kohl, a rolę jego zastępcy sprawował Adolf Pesches. Redakcję pisma tworzyli ponadto m.in.: Emil Goetz, Stanisław Honigwill, Herman Knopf, Wolf Rappaport. W 1917 roku redaktorem naczelnym pisma został Adolf Pesches, funkcję redaktora odpowiedzial-

¹¹ Z. Kołodziejska, „Izraelita” (1866–1915)…, s. 27–28.

¹² D-x., „Jedność”, „Wschód” R. 8 (1907), nr 36, s. 2–4.

¹³ *Od redakcji*, „Zjednoczenie” 1912, nr 1, s. 1–3.

nego sprawował Ludwik Fraenkel. Z periodykiem współpracowali m.in.: Przemysław Dąbkowski, Juliusz Kleiner, poseł K. Srokowski, Bronisław Pawłowski, Władysław Studnicki, Leon Wasilewski, Bertold Merwin, Eleazar Byk.

Na zawartość pisma składał się artykuł wstępny poświęcony aktualnym problemom społecznym, gospodarczym, oświatowym. Najczęściej podejmowano temat asymilacji środowisk żydowskich i działalności organizacji asymilacyjnych. Redakcja dużo uwagi poświęcała historii i działalności Towarzystwa Akademickiego „Zjednoczenie”. Czytelnik otrzymywał szczegółowe informacje na temat struktury organizacyjnej towarzystwa, które posiadało czytelnię, komisję informacyjną, komisję zniżek i zaleceń (umożliwiająca korzystanie z tańszej pomocy lekarskiej i zniżek w aptekach). Podkreślano działalność oświatową, kulturalną i wydawniczą, prowadzoną przez Towarzystwo Akademickie „Zjednoczenie”¹⁴. Za pośrednictwem periodyku informowano o wydawanej od 1913 roku przez Towarzystwo serii „Biblioteka Popularna” — „mającej w sposób dla każdego przystępny, rozsiewać wśród najszerszych kręgów społeczeństwa ziarna oświaty i kultury”¹⁵. Donoszono o pracach komisji wydawniczej, na czele której stali Emil Goetz i Adolf Pesches. „Zjednoczenie” przynosiło dyskusje na temat oświaty i kształcenia akademickiego. Zagadnienia gospodarcze obecne na łamach pisma dotyczyły rozwoju ekonomicznego i udziału w tym procesie ludności żydowskiej. Kolejne grupy materiałów stanowiły artykuły o charakterze historycznym i materiały wspomnieniowe. Wyróżnić wśród nich należy dwa zasadnicze wątki: upamiętnianie polskich wydarzeń historycznych¹⁶, w szczególności walk narodowo-wyzwoleńczych oraz przypomnianie dziejów Żydów w historii Polski¹⁷. „Zjednoczenie” nie zamieszczało tekstów literackich, wyjątkiem była praca Władysława Orkana — *Rubin Chęciński* (nr 5/1917) i wiersz dedykowany Maciejowi Manaszesowi, pióra Kazimierza Bukowieckiego — *Na grób przyjaciela* (nr 4/1917).

Do stałych rubryk pisma należały: *Korespondencje*, *Notatki* (przynosząca sprawozdania i doniesienia z działalności środowisk asymilacyjnych), *Komunikaty* (zawierająca drobne informacje z życia ruchu), *Oceny i sprawozdanie* (zamieszczająca recenzje książek i prasy), *Odgłosy i Dokumenty chwili*. W 1914 roku powstał nowy dział pod redakcją Wilema Wilbranda, poświęcony wyłącznie sprawom młodzieży szkół średnich — *Z życia młodzieży szkół średnich* (obok listów przynosił dyskusje

¹⁴ Zob. m.in.: „Zjednoczenie” 1912, nr 1; 1913, nr 1.

¹⁵ „Zjednoczenie” 1913, nr 6–7, s. 135.

¹⁶ *Ze wspomnień powstańczych*, „Zjednoczenie” 1914, nr 1, nr 2–3, nr 6–7; 1915, nr 1, nr 2–3–4; L. Tomaszewicz, *Trzeci Maj*, „Zjednoczenie” 1914, nr 5–6; M. Karniol, *Idea (o Konstytucji 3 Maja)*, „Zjednoczenie” 1917, nr 1.

¹⁷ M.in.: A. Pesches, *O stosunku władzy świeckiej i duchownej do Żydów w Polsce*, „Zjednoczenie” 1913, nr 2–3; P. Dąbkowski, *Polityka sejmików ruskich XVII i XVIII w. wobec Żydów*, „Zjednoczenie” 1917, nr 2.; E. Holländer, *Stanowisko prawne Żydów w organizacji miasta Krakowa w XVI. i XVII. wieku*, „Zjednoczenie” 1917, nr 3.

i rozważania poświęcone położeniu młodzieży uczącej się w szkołach średnich). Po wznowieniu wydawnictwa w 1917 roku pismo wzbogacono o rubryki: *Przegląd prasy* (cytowano m.in.: „Żagiew”, „Tagblatt”, „Beliner Tagenblatt”, „Myśl Żydowską”, „Das Volk”, „Deutscher Warschauer Zeitung”, „Volksblatt”); *Z karty żałobnej*; *Z naszego ruchu*. W 1918 roku dodano *Kronikę warszawską*. Sporadycznie w 1912 i 1913 roku zamieszczano *Kącik statystyczny* (podający informacje nt. rozmieszczenia ludności żydowskiej w Galicji i Stanach Zjednoczonych). Pismo dokonywało pojedynczych przedruków m.in. za piotrowskimi „Wiadomościami Polskimi” (*Żydzi w Polsce*, 1917, nr 11–12) i warszawską „Żagwią” (*Żargon w szkolnictwie*, 1917, nr 6–7).

Pismo lwowskiego Towarzystwa Akademickiego „Zjednoczenie” służyło przede wszystkim członkom ruchu oraz miało za zadanie popularyzację hasła asymilacji wśród młodzieży żydowskiej. W pierwszym okresie wydawania koncentrowało się zasadniczo na tych wyżej wymienionych zadaniach. Po wznowieniu miesięcznika w 1917 roku i objęciu redakcji przez Adolfa Peschesa organ zaczął zabierać głos w tzw. „kwestii żydowskiej” u progu niepodległości państwa polskiego. Pismo poszerzyło wówczas swój krąg o czytelników z Królestwa Polskiego, nawiązało kontakt z warszawskim towarzystwem asymilacyjnym „Żagiew” i wprowadziło wspomnianą rubrykę *Kronika warszawska*.

Na przeciwnym do środowisk integracyjistycznych krańcu żydowskiej sceny politycznej sytuował się obóz syjonistów. Pierwszym pismem syjonistycznym w języku polskim był dwutygodnik „**Przyszłość. Organ Narodowej Partii Żydowskiej**” — poświęcony polityce, społecznym i umysłowym sprawom żydostwa, reprezentujący ośrodek lwowski. Periodyk wychodził w latach 1892/93–1898/99, wydawał go Karol Stand, za redakcją odpowiadał Abraham Dawid Korkis. Z wydawnictwem współpracowali m.in.: P. Almoni, Z. Bromberg, W. Feldman, D. Malz, M. Nordau, M. Rohatyn, A. Sale, D. Schreiber, J. Wurzel. Było ono trybuną Stowarzyszenia „Syjon”. Rocznik pisma obejmował okres od października do września następnego roku. Nakład tego periodyku w pierwszych trzech latach istnienia wynosił 350 egz., w następnych zaś 500–600 egzemplarzy¹⁸. Od 1900 roku pismo było kontynuowane pod tytułem „**Wschód**” i ukazywało się jako tygodnik poświęcony politycznym, ekonomicznym i umysłowym sprawom żydostwa. Periodyk wydawany był we Lwowie do 1913 roku pod redakcją Dawida Malza. O programie pisma redakcja pisała następująco:

Brak należnego organu, występującego w imię ideałów narodowo-żydowskich, już dawno odczuć się dawał. Nie mieliśmy w kraju pisma, które mogłoby służyć naszym celom, które mogłoby odzwierciedlać nasze potrzeby. A przecież należało wytknąć drogę, zerwać z tem, co się od dawna przeżyło i wstąpić na tory rozumnej, uświadomionej pracy, uwzględniającej dążenia narodowe, kulturę swojską, prądy „samowyzwolenia”.

¹⁸ J. Myśliński, *Nakłady prasy społeczno-politycznej w Galicji w latach 1881–1913*, „Rocznik Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, t. 4, nr 2, s. 97.

„Wschód” w miarę swych skromnych sił, dąży i dążyć będzie do wzbudzenia „życia świadomego” wśród współczesnego żydostwa, do wyjaśnienia punktów wytycznych przyszłej pracy nad dobrem ludu. Walczymy pod sztandarem idei syjonistycznej, która jest i będzie dla nas drogowskazem przyszłego rozwoju. W imię tej idei bronić będziemy naszej samowiedzy — a zwalczać wszystko, co samowiedzy tej uznać nie chce¹⁹.

Na zawartość tytułu składały się artykuły wstępne, przeglądy życia społecznego, teksty poświęcone idei syjonizmu. Pisano o rozwoju ruchu syjonistycznego, jego założeniach oraz odrodzeniu narodowym, w tym roli i znaczeniu kultury i języka hebrajskiego oraz potrzebie rozbudzenia samowiedzy. Na łamach pisma gościły zagadnienia związane z wychowaniem młodzieży i oświatą. Często poruszany był problem antysemityzmu. Stałym działem były: *Kronika*, *Ogłoszenia*, *Ruch partyjny*, *Z chwili*, *Z tygodnia na tydzień*, *Z prasy żydowskiej*, *Notatki literackie*. Tygodnik poświęcał uwagę przedstawicielom żydowskiego świata literatury, sztuki, czy działaczom politycznym, a w stałej części pisma *W odcinku* publikował teksty literackich czołowych przedstawicieli literatury żydowskiej.

Lwów nie był jedynym miejscem ukazywania się prasy syjonistycznej w języku polskim, zachowały się informacje o dwutygodniku „**Słowo Żydowskie**”, wydawanym w Tarnopolu. Nie udało się odnaleźć tego periodyku, ale na podstawie treści ogłoszeń w „Słowie Polskim” i „Jedności” można stwierdzić, że pismo to ukazywało się od 1 lipca 1906 do lipca 1914 roku. W 1906 roku „Słowo Polskie” pisało: „prasa syjońska wzbogaciła się nowym pismem tzn. «Słowem Żydowskim», które chce wychodzić w Tarnopolu 1 i 15 każdego miesiąca i urodzajną ziemię podolską błotem użyźniać”²⁰. W ostrym tonie o piśmie donosiła również „Jedność” — „istnieje w Tarnopolu organ kierowany przez osławionego karierowicza, a przy tym mocno nijakiego (co do zdolności i charakteru) Izraela Waldmana. Organ nazywa się «Słowo Żydowskie» a żyje nienawiścią”²¹.

W Nowym Sączu w 1914 roku ukazał się tygodnik „**Nasz Głos**”, propagujący idee syjonistyczne. Pismo, będące efemerydą, wydał Przewodniczący Komitetu wyborczego Maurycy Körbel.

Program syjonistyczny cieszył się zainteresowaniem wśród młodego pokolenia inteligencji żydowskiej, co przyczyniło się do powołania prasy adresowanej do młodzieży. Pierwszy periodyk syjonistyczny w języku polskim dla młodzieży powstał we Lwowie. Tam w 1882 roku odbył się pierwszy „wieczorek syjonistyczny”, a w 1887 roku pod przewodnictwem Hermana Diamanda powstało Stowarzyszenie „Syjon”. W tym okresie zostało założonych wiele kół syjonistycznych, bibliotek i czytelni. Periodykiem w języku polskim kierowanym do młodzieży w duchu

¹⁹ *Od Redakcji*, „Wschód” 1901, nr 22, s. 1.

²⁰ „Słowo Polskie” 1906, nr 292 z 3 VII, s. 7.

²¹ „Jedność” 1908, nr 26, s. 1.

syjońskim była „**Moriah**”, której pierwszym redaktorem i współtwórcą został Johan Thon. Kolejni redaktorzy naczelni miesięcznika to: Natan Melat (1904), Fryderyk Aszkanazy (1905). Następnie Mojżesz Frostig i J. Kirton (1907), Natan Czaczkes i Izydor Schneider (1908), później Izydor Schneider (1909–1910), Kopel Schwarz (kwiecień 1910 – wrzesień 1911), Natan Czaczkes (1911–1912), Natan Czaczkes i Jakób Brenner (1912), Adolf Rothfeld (1912), Zygmunt Foebus Finkelstein (1914), Wilhelm Berkelhammer (od 1916). „Moriah” ukazywała się, z przerwami, od stycznia 1903 do kwietnia 1924 roku. Początkowo wychodziła we Lwowie, Lwowie i Warszawie, następnie w Wiedniu, Krakowie (1919/1920), a od 1923 roku we Lwowie, w Krakowie i w Warszawie²².

Pismo posiadało czytelną strukturę wewnętrzną. Materiał porządkowano według kategorii takich jak: artykuły bieżące i społeczne, beletrystyka (poezje, nowele i felietony), artykuły historyczne, literackie i naukowe. Całość uzupełniały stałe rubryki: *Kronika z życia młodzieży*, *Z żydowskiego życia*, *Odpowiedzi młodzieży*, *Notatki literackie*, *Nowe książki*, *Przegląd prasy* (niekiedy informacje podawane w tych działach wychodziły pod szyldem *Z literatury i prasy*), *Przegląd miesięczny*.

Artykuły poruszające sprawy bieżące i społeczne dotyczyły w zasadniczej mierze zagadnienia syjonizmu, nie tylko w Galicji, ale i w pozostałych dzielnicach, Europie i na świecie. Kolejną grupę materiałów stanowiły teksty poświęcone kwestii oświaty i wychowania młodzieży żydowskiej. Celem „Morii” było edukowanie młodego pokolenia w duchu narodowym. Stąd na łamach pisma obecna była popularyzacja literatury żydowskiej i historii narodu żydowskiego. Wypowiadano się ponadto na tematy polityczne, które dotyczyły polityki krajowej i zagranicznej oraz poruszano problemy gospodarcze. Na łamach pisma, przez cały okres jego ukazywania, można odnaleźć dyskusje na temat roli i potrzeby wydania organu o charakterze syjonistycznym dla młodzieży.

Redakcja „Morii” planowała uzupełnić pismo o dodatek — „Głosy młodzieży”, o którym pisano:

W tym dodatku zamierzamy z jednej strony dać młodzieży sposobność do umieszczania swych prac, a tem samym do zaprawienia się i przygotowania do pracy publicystycznej, z drugiej strony chcemy przez to stworzyć placówkę, w której młodzież mogłaby się we formie korespondencji i artykułików wypowiadać we wszelkich kwestiach dotyczących wyłącznie spraw młodzieży żydowskiej (nr 4/1913).

Pomysł nie został jednak zrealizowany. W roku 1917, numer czwarty przyniósł informację o dodatku miesięcznym — „Haszomer”, poświęconym młodzieży, który miał zawierać szkice z historii i literatury żydowskiej, pogadanki, legendy, opisy życia

²² Z. Borzymińska, „Moriah”, [w:] *Polski Słownik Judaistyczny*, [online:] <http://www.jhi.pl/psj/Moriah> (dostęp: 04.12.2017).

palestyńskiego, pogadanki skautowe, pieśni hebrajskie i żydowskie, sprawozdania z wycieczek, zabaw i pracy pojedynczych gniazd w Galicji i Królestwie Polskim. Pismo to ukazało się w Wiedniu oznaczone jako rocznik 1917/18 i 1918/19 pod redakcją Wilhelma Berkelhammera.

W Galicji na początku XX w. powstały grupy poalej-syjon, ruchu łączącego idee syjonistyczne i socjalistyczne, opierającego się przede wszystkim na żydowskim proletariacie. Osoby skupione wokół organizacji — Żydowskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej „Poalej Syjon” wydawały we Lwowie pismo „**Nasze Hasła**”. Czasopismo dla młodzieży żydowskiej w języku polskim zaczęło wychodzić w 1909 roku. Rocznik drugi organu poalej-syjon ukazał się w 1912 roku. „Nasze Hasła” były dwumiesięcznikiem, redagowanym przez Józefa Mellera, Hersza Naglera, Maksa Rosenfelda, Ignacego Schipperera. Celem periodyku było wychowanie młodzieży — zwolenników poalej-syjon. Redakcja określiła rolę pisma jako wychowawcy, miało one być przewodnikiem w łączeniu młodzieży „wszystkich stanów w celu skutecznej pracy dla odzyskania praw wydartych i zyskania poszanowania praw nabytych”²³.

Materiały publikowane na łamach „Nowych Haseł” można podzielić na teksty poświęcone idei syjonizmu i socjalizmu bądź, zgodnie z założeniami ruchu poalej-syjon, łączące te dwie ideologie i popularyzujące powstanie bezklasowego państwa żydowskiego w Palestynie oraz narodowej autonomii Żydów w Polsce. Osobną grupę stanowiły prace poświęcone zagadnieniom ekonomicznym. Pismo wzbogacały stałe rubryki, takie jak: *Z ruchu młodzieży*, *Z ruchu poale-syjońskiego*, *Z ruchu syjońskiego*, *Z ruchu emigracyjnego*, *Z życia żydowskiego*, *Sprawy polityczne*, *Kronika*, *Komunikaty*. „Nasze Hasła” pełniły funkcję informacyjną i wychowawczą wśród młodzieży żydowskiej, popularyzowały ruch Poalej Syjon oraz dostarczały informacji o wszelkich przejawach życia i rozwoju organizacji.

W Krakowie przed 1918 rokiem syjonistom nie udało się stworzyć wydawnictwa cieszącego się taką popularnością, trwałością oraz prezentującego wysoki poziom merytoryczny i techniczny, jak miało to miejsce w przypadku lwowskiej „Morii”. Od kwietnia 1913 do marca 1914 roku ukazywał się miesięcznik „**Heatid. Przyszłość**”. Redakcję miesięcznika tworzyli Maks Leser, Saul Rieger, Ignacy Schwarzbart (od nr 1 w 1914 r.), Bernard Friedmann, a wydawcą był Maks Leser. W świetle założeń programowych miesięcznik miał obrazować życie młodzieży żydowskiej i podobnie jak lwowska „Moria” pełnić funkcję wychowawczą. „Heatid. Przyszłość” miał nie tylko informować i wskazywać właściwą drogę rozwoju, ale także pomóc w samokształceniu, przekazując wiedzę z zakresu religii i dziejów narodu żydowskiego. Jego celem była realizacja postulatu wychowania narodowo-żydowskiego. Periodyk adresowano do młodzieży szkół średnich, studentom polecano lekturę „Morii”. Pisano:

²³ „Nasze Hasła” 1909, nr 1, s. 1.

chcemy przez „Heatid” duchem Was, chcemy wskrzesić nasze ideały narodowe: kulturę ducha i ciała; słowem chcemy Wam dać dusze żydowską, którą Wam zatruwają w szkole i w domu rodzicielskim. Chcemy skupić koło siebie najmłodszych, łamy pisma oddać im jako pole dla pierwszych prób pracy dla Żydostwa, prace dojrzalsze, a przede wszystkim naukowe skierowując do naszego bratniego organu „Morii”²⁴.

Na zawartość pisma składały zasadniczo dwie grupy materiałów — poświęcone zagadnieniu syjonizmu oraz ówczesnym problemom młodzieży żydowskiej. Uzupełniały je utwory literackie oraz teksty poświęcone historii literatury żydowskiej. Spośród stałych rubryk wymienić należy: *Kronikę żydowską*, *Kronikę Palestyńską*, *Z ruchu młodzieży*, *Komunikaty*, *Korespondencje*, *Przegląd prasy*. Wzorowane na lwowskiej „Morii” krakowskie pismo kierowane do młodzieży syjonistycznej próbowało uatrakcyjnić swą zawartość zamieszczając teksty literackie.

Środowisko syjonistów stworzyło także pismo dla najmłodszych, które realizowało program wychowawczy w poczuciu tożsamości narodowej. We Lwowie w marcu 1905 roku zaczął się ukazywać dwutygodnik „**Haszachar. Miesięcznik Młodzieży Żydowskiej**” pod redakcją Mojżesza Frostiga. Periodyk wydawano do października 1906 roku²⁵. Od 1907 do 1914 roku we Lwowie wychodził dwutygodnik „**Haszachar**” o podtytule — „**Czasopismo Ilustrowane dla Młodzieży i Działwy żydowskiej**”. Jego powstanie odnotowano na łamach „Morii”, a od 1908 roku systematycznie reklamowano. Pismo według informacji podanej w stopce redakcyjnej tworzył i wydawał Henryk Loewenherz, a następnie Salomon Buhsthab. Gdy w 1910 roku redakcja ogłosiła konkurs na powieść historyczną i obyczajową dla dzieci i młodzieży (w wieku 10–16 lat), podała informację, że sąd konkursowy tworzą redaktorzy „Haszacharu” — Salomon Schiller i Róża Pomeranz-Menzlerowa. Wyróżniał się bogatą i pięknie zaprojektowaną szatą zewnętrzną. Okładkę dla wydawnictwa stworzył Wilhelm Wachtel.

Na zawartość periodyku składały się teksty literackie, materiały przynoszące informację o przyrodzie, technice, zagadnienia historyczne i biografistyka oraz publikacje poświęcone historii piśmiennictwa, wiedzy o sztuce, religii. „Haszachar” posiadał dział rozrywek oraz kontaktów z czytelnikami. Do 1910 roku w piśmie publikowano dział adresowany do najmłodszych dzieci — *Dla najmłodszych*, który dostarczał teksty literackie, drukowane dużą czcionką. Opowiadania, wierszyki napisane były lub tłumaczone ładną i poprawną polszczyzną, a ich treść miała odpowiednio wpływać na najmłodszych, przekazując im wartości takie jak miłość, szacunek, praca oraz wychowywać w poczuciu tożsamości narodowej. Wśród autorów tekstów literackich znaleźli się: Stefa Wittlinówna, Samuel Imber, Abraham Ehrlich, Abraham Reisen,

²⁴ *Zadania „Heatidu”*, „Heatid” 1913, nr 1, s. 1.

²⁵ Pismo rejestruje katalog The National Library of Israel (nr 1: 1905 – nr 8: 1906), według którego zostało zawieszono w 1906 roku.

Zofia Schoenfeldówna, Szalom Asz, Mendel Mojcher Sforim, Icchok Lejb Perc. Znaczenie „Haszacharu” dla dzieci żydowskich, wychowanych w duchu syjonistycznym, było niewątpliwie bardzo ważne. Redakcja w 1912 roku tak oceniła swoją pracę:

Jak ów oracz jest „Haszachar”. Pięć lat mija pracy „Haszacharu”. Pięć lat orki i siejby. Chcemy spojrzeć na zorane już pole. I stał się „Haszachar” przyjacielem dzieci żydowskich, wiernym, dobrym, kochającym przyjacielem, któremu mogły się zwierzać z tajemnic swoich, opowiadać o planach, chęciach i zamiarach swoich, swoje radości i żale wyjawiać. I był niestrudżonym doradcą i na wszelkie zapytania i prośby o radę, z radą najlepszą spieszył²⁶.

Periodyk stworzyła także żydowska młodzież z Jarosławia, zgrupowana w Towarzystwie „Świt”. W lutym 1906 roku ukazał się pierwszy numer i zapewne jedyny miesięcznika — „**Młoda Judea**”. Informację o periodyku zamieścił „Nowy Tygodnik Jarosławski” w numerze 2 z 1906 roku.

W Kołomyi wychodziło syjonistyczne piśmiśko szkolne w języku polskim. Tygodnik „**Nasze Myśli**” odbijany metodą hektograficzną ukazywał się w 1898 roku i adresowany był do gimnazjalistów. Wydawał je uczniowski związek syjonistyczny — Beitar, powstały w 1898 roku.

Środowiska syjonistyczne wydawały również roczniki. W latach 1901–1906 we Lwowie ukazywał pod redakcją Adolfa Standa „**Rocznik Żydowski na rok...**”. Przynosił on kalendarz oraz artykuły o tematyce politycznej, społecznej i teksty literackie. Znalazły się w nim ilustracje Wilhelma Wachtela i Efraima Mosze Liliena. W 1910 roku również we Lwowie wyszedł pod redakcją Leona Reicha „**Almanach Żydowski**”. Składał się z części poświęconej sztuce i przynoszącej reprodukcje prac m.in.: Maurycego Gottliba, Artura Markowicza, Hermana Strucka, Jerzego Merkla, Efraima Mosze Liliena, Wilhelma Wachtela. Druga część rocznika zawierała prace poświęcone sprawom społecznym i politycznym oraz literaturze i historii żydowskiej. W „Almanachu” znalazły się teksty Nahuma Sokołowa, Abrahama Salza, Adolfa Standa, Leona Reicha, Leopolda Plichowskiego, Józefa Gerstmann, Michała Ringla czy Ignacego Schipperera. Rocznik zdobiły zdjęcia autorów opublikowanych prac.

We Lwowie w 1908 roku ukazały się zaledwie dwa numery „**Palestyny. Kwartalnika poświęconego gospodarczym i kulturalnym zagadnieniom pracy palestyńskiej**”. Wydawcą i redaktorem pisma był Ludwik Rabner. Posiadało ono dodatek w postaci mapy Palestyny z zaznaczonymi osiedlami żydowskimi. W periodyku poświęconym sprawom kolonizacji w Palestynie znalazły się teksty m.in. J. Thona, S. Schillera, M. Tombaka, P. Almoniego, M. Smiliańskiego.

²⁶ *Gdy pięć lat pracy mija...*, „Haszachar” 1912, nr 1, s. 19.

Jedno z najważniejszych pism syjonistycznych (obok lwowskiej „Chwili”, 1919–1939) — „Nowy Dziennik” powstał dopiero w lipcu 1918 roku. Krakowska trybuna syjonistów istniała aż do roku 1939.

Własne organy prasowe poza środowiskami asymilatorów i syjonistów w Galicji w języku polskim wydawali socjaliści oraz Stronnictwo Niezależnych Żydów.

Związek Żydowskiej Młodzieży Socjalistycznej na mocy uchwał Zjazdu Młodzieży Socjalistycznej, który miał miejsce w dniach 21–22 października 1914 roku powołał „**Głos Związku**”. Pismo jako miesięcznik ukazywało się w Krakowie pod redakcją Izzydora Friedekera. W okresie od stycznia do czerwca 1914 roku wyszło sześć numerów periodyku. Kraków był także miejscem wydawania „**Zjednoczenia**” — organu młodzieży socjalistycznej. Pismo wychodziło jako miesięcznik w latach 1905–1910/11. Wydawał je i redagował założyciel galicyjskiej Żydowskiej Partii Socjalno-Demokratycznej — Henryk Grossman.

Stronnictwo Niezależnych Żydów w Krakowie wydawało „**Głos Żydowski**” o podtytule „Pismo poświęcone interesom Żydów”. Pismo ukazywało się jako tygodnik w 1907 roku pod redakcją Józefa Heidenfelda. Wyszło 6 numerów periodyku, każdy liczył 4 strony. Drugim pismem był „**Tygodnik. Pismo poświęcone sprawom społecznym, politycznym, ekonomicznym i literackim**”. Ukazywał się w Krakowie od grudnia 1905 do sierpnia 1914 roku. Wydawał je Adolf Gross — zwolennik samoorganizacji żydowskiego życia w kraju.

Wśród galicyjskich tytułów prasy w języku polskim omawianego okresu znalazły się pisma fachowe, ukazujące się we Lwowie. „**Tygodnik Kupiecki**” wychodził od lipca 1907 do lipca 1908 roku jako Organ Lwowskiego Stowarzyszenia Kupców. Tygodnik wydawał Maurycy Rapaport, a za redakcję odpowiadał Oskar Poller i Mojżesz Frostig. W latach 1910–1914 wychodził miesięcznik — „**Trybuna Kupiecka**”, poświęcony interesom żydowskiego kupiectwa. Periodyk był organem Towarzystw Kupieckich w Krakowie, Nowym Sączu i Przemyślu, redagowanym przez Mojżesza Frostiga i Leopolda Stemlichta. Józef Wolf wydał w 1912 roku „**Rocznik Statystyczny Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych Należących do Powszechnego Związku na Własnej Pomocy Opartych Galicyjskich Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych we Lwowie**”.

Wśród pozostałych tytułów prasy żydowskiej w języku polskiej znalazły się pisma pedagogiczne: „**Światło. Organ Stowarzyszeń Nauczycieli Szkół Fundacji Barona Hirscha**” — miesięcznik wydawany w Kołomyi w latach 1895–1904 przez E. Grünesa oraz miesięcznik Towarzystwa Nauczycieli Religii Mojżeszowej Szkół Ludowych i Wydziałowych w Galicji — „**Wychowanie i Oświata**”, redagowany przez Naftaliego Schipperera w Stanisławowie i Lwowie w latach 1906–1926.

Ukazały się ponadto takie periodyki, jak: „**Nowe Życie. Organ Żydowskiej Partii Socjalno-Demokratycznej**” (Kraków 1918–1919), pod redakcją Henryka Schreiberera i „**Wolne Słowo**” (Stanisławów 1907).

Polskojęzyczna prasa żydowska w Galicji do 1918 r. tworzona była przez środowiska skupione wokół określonych ideologii politycznych. Największą rolę na polu wydawnictw prasowych odegrała grupa zwolenników haseł syjonizmu, czego przykładem są „Przyszłość”, „Wschód”, „Moriah”. Syjoniści tworzyli pisma kierowane do młodzieży i dzieci, pozwalało to na realizowanie programu wychowania w duchu narodowo-żydowskim. Drugą grupę tworzyli asymilatorzy, skupieni wokół lwowskich tytułów — „Jedność”, „Zjednoczenie”. Własne trybuny posiadały ugrupowania o poglądach socjalistycznych i Stronnictwo Niezależnych Żydów. Głównymi ośrodkami wydawniczymi były Lwów i Kraków. Żydowskie periodyki w języku polskim w Galicji w omawianym okresie ukazywały się również w Stanisławowie, Tarnopolu, Kołomyi, Jarosławiu. Większość z nich cechowała efemeryczność. Istniały jednak tytuły cieszące się trwałością na rynku wydawniczym („Jedność”, „Wschód”, „Moriah”).

Bibliografia

Prasa

- „Almanach Żydowski” 1910
- „Haszachar” 1907–1914
- „Heatid. Przyszłość” 1913–1914
- „Izraelita” 1870
- „Izraelita” 1884–1887
- „Jedność. Organ Żydów Polskich” 1907–1912
- „Jedność” 1908
- „Moriah” 1903–1923
- „Nasze Hasła” 1909, 1912
- „Palestyna” 1908
- „Rocznik Żydowski na Rok...” 1901–1906
- „Słowo Polskie” 1906
- „Wschód” 1900–1913
- „Zgoda” 1877–1878
- „Zjednoczenie” 1912–1914

Opracowania

- Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. III: 1865–1918, wol. 3, red. D.U. Ściegosz-Karpińska, Warszawa 2017.
- C a ł a A., *Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Bibliografia*, Warszawa 2005.

- Fuks M., *Prasa żydowska w Polsce XIX i pierwszej połowy XX wieku (do końca drugiej wojny światowej)*, „Rocznik Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1973, nr 12 (1).
- Jasnowski P., *Integracja galicyjskich Żydów w świetle lwowskiej „Ojczyzny” (1881–1891)*, „Kwartalnik Historyczny” 2016, nr 3.
- Kołodziejska Z., *„Izraelita” (1866–1915). Znaczenie kulturowe i literackie czasopisma*, Kraków 2014.
- Myśliński J., *Nakłady prasy społeczno-politycznej w Galicji w latach 1881–1913*, „Rocznik Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, t. 4, nr 2, s. 80–98.
- Nalewajko-Kulikov J., *Prasa żydowska na ziemiach polskich: historia, stan badań, perspektywy badawcze*, [w:] *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.)*, red. J. Nalewajko-Kulikov, współpr. G.P. Bąbiak, A.J. Cieślikowa, Warszawa 2012.
- Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 2, red. Z Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003.
- Prasa żydowska w Galicji*, „Postęp” 1911, nr 211, s. 1–2.
- Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.)*, red. J. Nalewajko-Kulikov, współpr. G.P. Bąbiak, A.J. Cieślikowa, Warszawa 2012.